

I denne spalten inviteres leserne til å sende inn fortellinger om personlige erfaringer med psykisk helsearbeid som bruker, pårørende og/eller fagperson.

FORTELLING

Min oppvekst som same

Inga Karlsen

ingakar@start.no

Innledning

Høyesterettsjustitiarius Carsten Smith som jeg har stor beundring og ærefrykt for, har gjort en stor innsats for samerettslige spørsmål i sin tid som utøvende embetsmann. Gjennom sitt arbeid har han inspirert og oppmuntret den samiske befolkning i Norge, deriblant meg, til å stå på vår likeverdige rett til samfunnsgoder på våre egne premisser som eget folk. Men vi har også plikter som norske statsborgere, ettersom den norske stat er tuftet på territoriet til to folk: nordmenn og same. Dette i følge kong Haralds tale ved åpningen av det tredje Sametinget i 1997, der han også aller første gang beklaget den urett som er begått mot samene opp igjennom tidene. Carsten Smith sa i sitt foredrag på Sametinget 1996 blant annet om samisk kulturforløsning: «Når et syn av fjerne flammer kaller dem fra deres gammer». Denne flammen har fått også meg ut av min gamle og gitt meg visjoner om en fremtid der heller ikke samene behøver særtiltak og særegne lover. Der det samiske folk kan på en naturlig måte søke tilbake til sine røtter, slik nordmenn gjorde under unionstidene. På deres eget grunnlag ble så Grunnloven av 1814 vedtatt, hvor også vi same har fått en tilleggsparagraf i 1988, nemlig 110 A.

Jeg er ikke ute etter medlidenhet, men endelig så anser jeg meg selv som objektiv nok til å blande meg inn i diskusjonen om meg selv som same. Kanskje noen blir provosert av min

prat, men det får så være. Statene i Norden har bevisst og ubevisst drevet fornorskningsspolitikk gjennom tidene og helt opp til våre dager. Blant annet ved å elendighetsstemple en folkegruppe. Drivkrefter for fornorskningen var nasjonalismen og sosialdarwinismen. Nasjonalismen hadde sterk fremvekst i 1880-årene. Den gang var det viktig å skape nasjonalfølelse. Spesielt var den sterk i Norge, den gang Norge var i union med Sverige. Nasjonalitetsidealet var homogent. Det var ikke rom for minoriteter. Sosialdarwinismen passet godt med nasjonalismen for den tillot rangering av folk. Den gang ble kulturforskere inspirert av Darwins teori om artenes opprinnelse. Rangeringen var først norsk, så kvener, og same tilslutt. Til det er det brukt altfor mange blyanter og blanke ark. Det er aldri blitt skrevet så mye om så få som oss same av andre enn samene selv, – bedrevitere.

All denne fornorskningen har som kjent gjort det slik at mange har mistet sitt forhold til sin samiske bakgrunn og tatt helt avstand fra sin kultur. Dessverre må jeg si.

Min opplevelse som same i min barndom

Jeg ble født i 1934 i Hellemobotn i Tysfjord av samiske foreldre, med usynlige vinger som bare en mor kan se og under ellers like vilkår av datiden. Lykkelig trådte jeg mine barne-

kommager der på formødrenes/fedrenes jord. I lykksalig uvitenhet om at jeg egentlig ikke var «det rette» barn av denne jord. Jeg ble tidlig plassert i en bås som kaltes for «lapper» under blant annet disse kriterier: Mørk hud, skjeve øyne, hjulbeint, tvilsom intelligens, dårlig språk og høye kinnbein.

Jeg visste ikke at jeg var mindreverdig i de norsktalendes øyne, øre og sinn før jeg møtte de såkalte turistene på marka i Hellemobotn. Turistene kalte meg *fysj lappunge* og de spyttet meg i øynene. Disse turister var fra blant annet Kjøpsvik og andre steder i Tysfjord. Jeg ble livredd. Var mine øyne skjev fra før, ble de der og da enda mer skjeve. Jeg gikk inn til mor og far med spørsmål om hva, *fysj lappunge* betydde. Mor tok meg da på fanget, strøk meg på kinnene og fortalte at vi er samer, men av en eller annen grunn kalles vi for lapper og at vi ikke er så godt ansett av den norsktalende befolkning. Hun sa at vi skulle være stolte av at vi er samer fordi vi har verdier som de ikke har. Jeg var selvsagt for ung til å forstå hva hun mente med de ord. Nå i ettertid så forstår jeg bedre hva hun mente.

Der og da begynte min barndoms lykkelige selvfølelse å slå sprekker, etterfulgt av mange tanker og rare spørsmål. Jeg har forsøkt å lime sammen disse sprekker. Har jeg lyktes? Kanskje ...

I løpet av mine snart seksti år vet jeg enda ikke om jeg har fått svar på alle disse rare spørsmål. Jeg har gjort noen betraktninger om visse ting for meg selv. Som barn måtte jeg også se min egen kjære mor bli stilt til veggs og drapstruet med kniv fordi hun var same, og på grunn av sin gudstro da hun tilhørte den største nordnorske vekkelsesbevegelse, nemlig læstadianismen. Hun var sterk og hennes

styrke smittet over på oss barn. Vi var rolige. Det gikk bra til slutt.

Min skoletid

Min 7-årige folkeskole gikk jeg ved Musken skole. Begynte på skolen der i 1942, midt i de hardeste krigsårene. Jeg bodde på internat hvor jeg hadde det bra, selv om det var sårt å reise hjemmefra. Husmora på internatet var same og snakket samisk. Der kunne jeg snakke mitt eget morsmål og være meg selv. En trapp ned, (internatet var på loftet), i skolestua, møtte jeg en ukjent vegg- en annen verden. Undervisning på norsk av en norsk lærer. Jeg forstod ingenting. Vet heller ikke om jeg forstår alt den dag i dag om det jeg lærte den gang. For eksempel om samene på Finmarksvidda som kjørte rein og pulk og bodde i gammer. Det var alt jeg lærte om samene, om meg selv og om min egen kultur. Jeg satt der og spurte meg selv hvem jeg er? Jeg er verken finnmarksame eller norsk. Hvem er jeg da?

Jeg har strevd med det norske språket i 60 år. Nevnes bør at jeg har strevet også med mitt eget morsmål, samisk språk, som jeg omsider har lært å skrive. Noe som den gang i min oppvekst var fjernt at noen skulle lære seg å skrive på samisk. Som det er blitt sagt før av andre så «*Var det tider da den norske ABC-boka ble våt av tårer, krøllet og skitten av barnehender som søkte trøst og noe trygt å holde seg til*». Den norske ABC-boka var det lite trøst i, og den føltes ikke som noe trygt.

ABC-boka måtte være fin og i orden før jeg gikk ned til skolestua for ellers risikerte jeg nedsatt ordenskarakter. Minnes at jeg lærte på den samme skolen i Musken de vakre ord av Nils Collet Vogt: «*Det språk som vi i arv har tatt av far og mor, glem aldri at det er en skatt vi har på jord*». Hvilke tanker og følel-

ser tror dere det raste gjennom mitt barnesinn da? Det var og ble vanskelig for meg å leve opp til de vakre ord all den stund at det var galt å snakke mitt eget morsmål, langt mindre å lære det. Det var mindreverdig å snakke samisk i de norsktalendes påhør eller nærvær. Samisk i den tiden ble oppfattet helt latterlig av storsamfunnet.

Den andre verdenskrig nesten et holocaust for hellemosamene

En episode jeg minnes svært godt fra skoletiden/under krigen var at vi elevene ble hentet fra skolen med beskjed om at vi måtte komme hjem. Når vi kom hjem fikk vi se en stor båt på tur innover fjorden. Det ble fortalt at den store båten skulle hente alle samene i Musken og disse skulle senkes i havets dyp ved Muskenholmen. Årsaken var at norske nazister ikke forstod det samiske språk og ble lurte. Derfor var det best å kvitte seg med samene. Nazistene kalte Hellemofjorden for helvete fordi de ikke klarte å holde seg orientert om hva som skjedde i forbindelse med losing av flyktninger til Sverige. Husker min mor kledte på oss nye klær og gav oss mat for den lange reisen, mens hun sa at dette kanskje var vårt siste måltid. Folk samlet seg i det huset som vi bodde i den gang i Musken, og tok farvel med hverandre. Min far lå syk til sengs og han trøstet folk som var der med at oppstandelsen er like herlig fra havets bunn som fra graven på land.

En annen skrekkelig opplevelse fra skolestua var at læreren ved Musken skole målte pannen min. Fordi jeg har lav panne konkluderte han med at jeg var mindre intelligent. Læreren selv var flintskallet og pekte på sitt eget hode for å vise hvem av oss som var mest intelligent. Vi måtte også bære favn ved fra fjæra til skola i skoletiden. På spørsmål om hvorfor vi

måtte bære ved i skoletida utalte vår lærer at det gjorde ingenting hva elevene gjorde i skoletida fordi de var så dumme at de ikke lærte noe uansett. Hva med denne læreren i Musken? Han var nok mye et produkt av tiden. At en vanlig lærer hadde slike holdninger overfor samene er kanskje ikke så rart når man leser skoledirektøren i Finmark sine uttalelser i 1930. I et brev som ble sendt til KUD, finner man blant annet følgende uttalelser:

- samene har ikke evner
- de få som er igjen er nu så degenerert at det ikke er håp
- samene skaffer den største kontingent til asyler

For mange ble skolen en negativ opplevelse og resultatet ble kan hende deretter. Flere gikk ut av skolen med et sørgelig vitnemål som jeg vet de sliter med den dag i dag. Jeg glemmer vel aldri «krigen» om Musken skole i 1960-årene. Skolen skulle nedlegges og flyttes ut til Drag. Den gang bodde det 150 samer i Musken. Daværende kirke- og undervisningsminister Berger Bergersen hadde ettersigende vært på befaring fra båtdekk sammen med sentrale og lokale myndigheter og bestemte der og da at Musken skulle fraflyttes. Finne-misjonen ble bedt om å ta vare på barna og innløsere dem på Drag. Statsråden behøvde ikke å spørre befolkningen i Hellemofjorden hva de mente selv. Han visste bedre og uttalte: «*De voksne er det ingen håp for men barna kan reddes*». Det er en lang og interessant historie om Musken Hellemoas kamp for å bli boende i fjorden. Skolesaken i Musken var en etnopolitisk arena. For å få ny skole og nytt internat etter Muskenfolkets behov ble myndigheter på høyeste nivå kontaktet. Det ble samlet underskrifter i fjorden og sendt departementet med krav om skole til Musken. Det endte med at samene ble spilt mot hver-

andre. Argumenter ble brukt, at folk måtte flytte ut fra Hellemofjorden for da får de jo utflyttingsbidrag. I 1962–63 uttalte en same som var med i kommunestyret at forholdet same -myndigheter var som foreldre -barn. Skolesaka kom så langt at samene satte seg mot skoledirektøren i Nordland.

Under innvielsen av internatet i Musken uttalte skoledirektøren følgende: «Jeg håper at Grunnloven må gjelde også her, og at det ikke blir en utklekningsanstalt for destruktive krefter».

I dag over 30 år senere er det fortsatt aksjon i Musken for at bygda skal overleve. Folk vil bo i Musken. Hva med de same som flyttet ut til Drag? Hvor mange av de fikk arbeidet de var forespeilet. Her sto de også bakerst i køen. En annen uttalelse finner vi i en rapport i forbindelse med flyktingelosers virksomhet i Hellemofjorden under den annen verdenskrig:

Tysfjordsamene er et blandingsfolk med islett av såkalte riksnorskes og samenes dårligste egenskaper i en utpreget grad. Det forgår inngift som ikke egner seg til etterfølgelse for andre deler av landet.

Er det da så rart at jeg i min spede ungdom stilte meg mange ganger foran speilet og speilet etter den fagre lyse Synnøve Solbakken hos meg selv. For hun var jo den norske av alle med de fordeler det medførte. Hvor jeg ønsket at jeg var henne, men i stedet møtte jeg bare en mørk jente med svart hår og skjeve øyne. Jeg oppdaget snart at det var jeg Inga og glad er jeg for at jeg fant ut av det.

Samelov og Sameting

Mangt og meget er skrevet om samene igjen-

nom tidene, og mye negativt. I dag har samene det på en litt annen måte. Statlige myndigheter har ved lov erkjent samene som et eget folk i kongeriket Norge. Grunnlovsparagrafen 110A, den såkalte Sameloven,(1987) lyder som følger:

Det påligger Statens myndigheter at legge forholdene til rette for at den samiske folkegruppe kan sikre og utvikle sit språk sin kultur og sit Samfundsliv.

Dette er et tillegg til Grunnloven som viser statens fleretniske karakter. Symbolsk nok er det for første gang en A-bestemmelse. Et tillegg man ikke hadde plass for i forfatningstenkningen, ifølge Høyesterettsjustitiarius Carsten Smith.

Andre lovbestemmelser er: sameloven av 12.juni 1987, lappekodisillen (175 l), ILO-konvensjonens paragraf 169 om urbefolkninger og stammefolk i selvstendige stater(vedtatt i 1990), Agenda 21 kap.26 om anerkjennelse og styrking av urbefolkning. Nå har samene fått sitt eget organ hvori de selv kan stå i sentrum av sine saker, nemlig Sametinget. Det ble første gang åpnet i 1989, og er tuftet på Sameloven. Sametinget fremstår således som en naturlig grunnmur i samerettslige byggverk. Jeg vil sitere et av Samerettsutvalgets samiske medlemmer under debatten om Sametinget – slik vedkommende hadde en drøm:

... at vi i Norge kunne skape et mønster en fredelig sameksistens mellom flere folkegrupper. Vi må håpe at Norge, med de løsninger som nå kommer, kan bidra med et eksempel til den videre utvikling for verdens urfolk.

Jeg legger til: «... og for å unngå blodsutgytelse både i vårt eget land og for øvrig i alle fleretniske stater i verden».

Til slutt. Jeg undres om institusjoner som kommer i berøring med samer lærer noe om samene i sin utdanning. Hvis ikke så synes jeg det er på tide at så skjer. På denne måten få forståelse og lære å respektere hverandres kultur. Et godt fellesskap er tuftet på respekt og aktelse for hverandres bakgrunn, mener da jeg. Tross alt dette har jeg levd et godt og rikt liv. Jeg avslutter med et dikt av den nå avdøde kjente samiske poeten Paulus Utsi. Diktet heter *Ij mige – Ikke noe*:

*Ij mige
Ij mige
Náv tjięǵǵalit
Biso ulmutjij lunna
Gå iedne giella
Mij ájádusájt luovvi
Luobbi mielama
Ja liniđahtta
iellemvuogev*

*Ikke noe
Blir igjen
Så dypt hos mennesket
Som morsmålet
Det frigjør tankene
Og brer ut vårt sinn
Og gjør livet
Mykere å leve*